



DÎVÂN ŞAİRİNİN DÜNYASINA ZAMANIN KADRANINDAN BAKMAK: BOSNALI SÂBİT'İN ESERLERİNDE SAAT ÇEŞİTLERİ VE KOYUN SAATİNİN

GİZEMİ*

“Işıktan, kenarlardan, hacimlerden, teknik oyunlardan ayrı, hepsinden üstün bir şey eşyada gülümsüyordu. Bu âdetâ yaşanmış bir zamanın hatırası idi. Bütün sıcaklığı bir hatıra gibi derinden geliyordu.”(A. Hamdi Tanpınar- Huzur)

Gamze AYDIN¹

Özet

Dîvân şairlerinin eserlerini meydana getirmelerinde eğitim, inanç, şairlik kabiliyeti ile birlikte gözlem, etkili olan faktörlerdendir. Şairlerin hayal dünyasını zenginleştiren sosyal çevreden edindikleri izlenimlerini, aynı oranda olmasa da pek çok şiirde görmek mümkündür.

Bu çalışmada, 17. yüzyıl dîvân şairlerinden Bosnalı Sâbit'in eserlerinde saat kavramı ve çeşitlerine değinilerek koyun saatinin sosyal hayattaki yeri, zamanla düşkün kadın ile erkekler arasında bir simge hâline gelişi ve şiirlerde işleniş boyutları örneklerle değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, Bosnalı Sâbit, sosyal hayat, saat çeşitleri, koyun saati

LOOKİNG İNTO DİVAN POET'S WORLD THROUGH TIME DİAL: WATCH TYPES AND THE MYSTERY OF POCKET WATCH İN BOSNİAN SABİT'S WORKS

Abstract

Education, belief and poetic skills alongside observation are among the factors that are influential in diwan poets' creation of their works. The impressions that the poets draw from the environment can be seen in many poems, if not in the same proportions.

This study touches upon the concept of watch and its types in Bosnian Sabit's works as a 17th-century diwan poet, and evaluates the place of pocket watch in social life and how it became a symbol between keen men and women in time and its dimensions which were worked into the poem.

Key Words: Diwan poet, Bosnian Sabit, social life, watch types, pocket watch.

*Bu çalışma, 23 Aralık 2016 tarihinde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi tarafından düzenlenen Dîvân Şiirinin Anlam Dünyası adlı sempozyumda sunulan bildirinin geliştirilerek makaleye dönüştürülmüş şeklidir.

¹Doktora öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, gamze_aydin_87@hotmail.com



GİRİŞ

Saat, bir günün yirmi dörtte birine eşit zaman birimi; vakit, zaman; günün hangi saati olduğunu gösteren cihaz; karışıklığa yol açmadan günün bölümlerini ayırt etmek için 1'den 24'e kadar saatleri gösteren rakamlardan her biri; akışkanın debisini ölçen alet (su, elektrik saati); normal bir yürüyüşle bir saatte alınan yol; hayatın sona erdiği an; belirli vakit; kıyâmet anlamlarına gelir (Tuğlacı 1972: 2444). Hazret-i Yûsuf'un namaz vakitlerini bilebilmek için zindandayken mucize olarak kum saatini icat ettiği söylenir, bu nedenle saatçilerin pîri sayılır. Saatin yirmi dört saatte 156 defa vurmasının, Yûsuf isminin ebced hesabıyla 156 olmasından ileri geldiği belirtilir (Onay 1992: 353; Evliya Çelebi 2011: 270, 310).

Tarihsel gelişimi içinde saat olarak kullanılan araçları güneş saatleri, su saatleri, kum saatleri ve mekanik saatler olmak üzere dört ana grupta toplamak mümkündür. Gökyüzündeki Güneş, Ay ve gezegenlerin hareketlerini aksettiren rasat saatleri (astronomik saatler) bir yana bırakılırsa, mekanik saatler de işlevleri açısından kule, ev ve cep saatleri olarak üç sınıfa ayrılabilir. Saatler zaman ayarı bakımından ise, alafranga (zevâlî, vasatî) ve alaturka (ezânî, gurûbî) olmak üzere iki türdür (Acar 2011: 399, 400).

Türkler, namaz vakitlerini tayin etmek için güneş ve su saatlerini kullanmıştır. Daha sonra saraydan başlayarak varlıklı kişilerin evlerinde ve halk arasında yaygınlaşan saatler, günlük yaşam içinde vazgeçilmez yerini almıştır. Saatler, Osmanlı saraylarında ilk olarak Fatih Sultan Mehmet döneminde görülmüş ve batıdan Osmanlı sarayına ilk mekanik saat ve saat ustası gelmiştir. Saatler, diğer Osmanlı padişahları döneminde de hediye ve satın alınarak gelmeye devam etmiş, bunun sonucu Topkapı ve diğer 19. yüzyıl saraylarında zengin bir saat koleksiyonu oluşmuştur (Milli Saraylar Saat Koleksiyonu 1997: 11). Saatleri, padişahlar dışında çeşitli nüfuz sahibi saray görevlileri ve kısa bir süre sonra sultanın haremindeki hanımlara hediye olarak göndermek de âdet hâline gelmiştir (Kurz 2005: 32).

17. yüzyıl dîvân şairlerinden Bosnalı Sâbit, şiirlerinden anlaşıldığı üzere saatlere oldukça düşkün bir şairdir. İncelediğimiz metinlerde saatin ve saat kelimesiyle kurulmuş söz gruplarının, altmış dakikalık süre (Karacan 1990a: 33),² zaman (G 139/2), bu zamana kadar, şimdi (G 295/1), an, sırada (Karacan 1990b: 75), her an (G 265/7), saat başı (G 31/5), ecel, ölüm (G 162/3) gibi anlamlarının yanı sıra saat çeşitleri ve onlarla ilgili terimler Sâbit'in şiir dünyasına dâhil olur.

1. Kum Saati

Ortası ancak bir kum tanesinin geçebileceği darlıkta boğulmuş, iki tarafı şişkin bir cam kaptan ibaret olan kum saati, içine yalnız bir tarafını dolduracak kadar rutubetsiz ince kum konulduktan sonra cam kabın açıklığı kapatılıp bir taraftaki kum diğer tarafa geçinceye kadar ters çevrilerek kullanılmakta ve kumun akma süresi saatin gösterdiği zaman birimini oluşturmaktadır (Bir-Kaçar 2008: 324). Şiirlerde, kum saatinin boğumlu iki bölümüyle boğaz arasında şekil itibarıyla ilgi kurulduğu, onun gönle benzetilerek duygu hâlini belirtmek için kullanıldığı, kumun akışının bir alışveriş, karşılık olarak değerlendirildiği görülmektedir.

² Sâbit Dîvânı'nda bulunmayıp ona ait olduğu söylenen "Şeb-i yeldâyı müneccimle muvakkit ne bilür/Mübtelâyı gama sor kim geceler kaç sâ'at" beytinde geçen saat kelimesinin anlam değerini de bu kategoride değerlendirebiliriz.



1.1. Kum Saati - Cimrilik ve Cömertlik

Kum saatinin cam haznesi iki örnekte, boğaz; bir tarafından diğer tarafına akan kum ise, lokma olarak değerlendirilerek cimrilik ve cömertlik açısından ele alınır. Cimri kimse, ağzından bir lokma düştüğünde kum saati gibi onu yine ağzına atar; cömert kişi ise, kum saatinin içindeki kumun diğer kısmına geçmesi gibi kendi yiyeceğini yanındaki kişiyle, başkalarıyla paylaşır:

Bir lokma mümsikün deheninden düşerse kor

Kum sâ'ati gibi yine kendi gelûsına

G 285/3

Reh-i îsârı öğren sâ'atun rîk-i revânından

Fem-i hem-kâseye kor lokmayı kendi dehânından

G 265/1

1.2. Kum Saati - Gönül

Kum saatinin cam kabının gönle teşbih edildiği bir beyitte, aslında onun içinde peri gibi güzel bir sevgili olduğu ve onun, âşığın gönlündeki kızgın çöl kumunun keteninden bürümcek iplik işlediği hayaliyle, gönlün yumak olmak, karışıklığı, üzüntülü hâli dile getirilir:

Değül sâ'at derûn-ı şîşemüzde bir peri vardur

Bürüncek iplik işler gerd-i deşt-i dil ketânından

G 265/2

Saf gönlün camdan kabının sıkılarak ikiye ayrılan ve arasından kum geçen bir kum saati olarak düşünüldüğü diğer bir örnekte ise gönlün camla ilgisi, hassaslığını; kum saatinin şeklini andıran sıkılmış görüntüsü ise onun kırgınlığını, sıkıntısını belirtir:

Dereklenmiş gibi fağfûr-i câm-ı dil-i sâfum

Eser gösterdi aksi sâ'at-i rîkûn miyânından

G 265/3

1.3. Kum Saati - Bedel

Sâ'at-hâne, içerisinde zamanı tayin eden alet ile saatler bulunup bunlara bakmakla görevli kişilerin kaldığı yer olan muvakkithane; mecazen dünya anlamında kullanılır ve insanın bu dünyada yaptıklarının, tıpkı kum saatinin boğaza benzeyen şişesinden ip şeklinde akan kum gibi ona geri döneceği düşüncesi vurgulanır:

Yine hulkumına râci' olur ser-rişte-i kârı

Bu sâ'at-hânede münfik ne infâk itse yanından

G 265/4

1.4. Kum Saati - Alışveriş

Mînâ-hâne, meyhane anlamında; mecaz olarak muvakkithane ve dünya manasındadır. Dünya, bir yandan mine işlemeli, süslü bir ev yani muvakkithane olarak tasvir edilir ve felekten şikayet edilerek dünyada edinilen



nimetlerin saatin işleyişinde olduğu gibi geri verilmesi, ona minnet edilmemesi gerektiği öğütlenir. Diğer taraftan ise, meyhanede saat gibi aldığı geri vermek ifadesiyle, dolu gelen şarap kadehini hemen içip içki sunan sâkiye geri vermek ve onun tekrar gelmesini beklememek için geldiği sırada kadeh sunduğu kaptan yenisini almak düşüncesi öne çıkarılır:

Şu mînâ-hânede sâ'at gibi vir alduğın Sâbit
Halâs ol bu sipih-i kâse-bâzun imtinânundan

G 265/8

2. Rasat Saatleri

Güneş, Ay, gezegen ve yıldızların hareketlerini bildiren astronomik aletlerden usturlap, astrolojik bir tespite dayanan eşref saat, güneş saati işlevi de görmesiyle bu sınıfa dahil ettiğimiz kıblenüma örneklerine rastlanılan metinlerde, âşığın durumu ve hislerini, sevgilinin görünüş ve yaklaşımını ortaya koyması açısından bu aletler ve eşref saate yer verilmiştir.

2.1. Uygun Zaman Tayini - Eşref Saat

Yedi gezegen ile on iki burcun karşılıklı hareket ve konumlarına dayanan ilm-i ahkâm-ı nücûmla uğraşanlara göre, bütün insanlar, hatta hayvanlar, bitkiler ve madenler bu gezegenlerle burçların tesiri altındadır. Yıldız falına inananlar açısından gezegen ve burçlardan her birinin duygular, ahlâk, tabiat ve sağlık üzerinde farklı etkileri vardır. Dolayısıyla insanlar etkisi altında buldukları gök cismine atfedilen karaktere göre doğuştan iyi veya kötü, cömert veya cimri, talihli veya talihsizdirler. Gezegenlerin burçlarla olan münasebetleri genelde uğurlu veya uğursuz zamanları gösterir. Eşref saat ise, bir işin yapılacağı en uygun, en uğurlu zamanı ifade eder. En uygun zamanda başlanılan işin en güzel şekilde sonuçlanacağına inanılmasından dolayı eşref saatin tespitine önem verilmiştir (Şener 1995: 475). Osmanlı'da bu görevi yerine getiren saray görevlisi müneccimbaşısıdır.

Dîvân edebiyatı metinlerinde es'âd-ı sâ'at, vakt-i sa'd, kutlu sâ'at, vakt-i muhtâr, eşref-i vakt, burc-ı şeref vb. şekillerde geçen eşref saati ile ilgili Sâbit Dîvânı'nda üç örnek bulunmaktadır. Örneklerden biri, usturlap başlığı altında değerlendirilmiştir. Sâbit, Paşmakçızâde Ali Efendi'ye yazdığı kasidesinin matla beytinde, bahtının yıldızının ona uğursuzluk getirdiği, bu yüzden işlerinin yolunda gitmediğini, ancak Paşmakçızâde Ali Efendi'nin desteğini gördüğü zaman şeref burcuna yükselip talihinin dönebileceğini söyler:

Necm-i bahtum olup idbâr-ı nühûsetden sâf
İtdi ikbâl ile burc-i şeref üzre işrâf

K 37/1

Şair, doğruluk güneşinin uğurlu zamanını tespit edip bu amaçla kulluk muskası yaptığından bahsederek sadrazama olan bağlılığını ortaya koyar. İhlâs güneşi, sadrazam; eşref-i vakt ise onun uygun, sakin olduğu zamandır:

Hudâvend eşref-i vaktin düşürdüm şems-i ihlâsun
Ubûdiyyetde vefk-i bendegî koydum vifâk üzre

K 50/13 (Gazel-i müzeyyel)



2.2. Usturlab

Güneş ve yıldızların ufuk yüksekliğini ölçmek ve buna bağlı olarak zaman tayini yapmak, güneşin meridyenden geçişini izlemek, yön bulmak, iki yer arasındaki açıklığı ve yüksekliği ölçmek için çok yönlü işlerde kullanılan astronomik bir alet olan usturlab (Özdemir 1993: 37), müneccimin sevgiliye vefâ muskası yapmak için yıldızların konumunu takip ederek uygun bir zamanı, eşref saatini belirlemek, fırsat kollamasıyla ele alınır:

O şûha vefk-i vefâ konmağa şeref gözedür

Alup müneccim-i Hurşîd levh-i usturlâb

G 16/2

2.3. Kiblenümâ

Kibleyi gösteren manasına gelen kiblenümâ, Müslümanların üzerlerinde taşıdıkları ve buldukları değişik yerlerde kible yönünü şaşırılmalarını sağlayan küçük bir araçtır. Cep saati büyüklüğünde yuvarlak bir kutu içinde bulunan bir kadran ve pusula ibresinden oluşur. İbrenin titreyen iğneden ucu, kible yönünü gösterir (Acar 2011: 417) Hem pusula hem de güneş saati işlevi gören kiblenümâların cepte taşınabilenlerinin yanı sıra (Bkz. EK-1 Resim 7), muvakkithanelerde ve gemilerde kullanılan daha büyük ebatta olanları da imal edilmiştir. Bu tiplerde, pusula ortada, güneş saatleri ile kent isimleri dış çemberde bulunur (Özdemir 1993: 63). Sâbit'e göre âşıkların kiblenüması, sevgilinin mahallesine yönlendirmek için âşıklara göz ucuyla bakışıdır:

Gûşe-i çeşmün bizi kûyunâ irşâd ider

Ol harekât-ı füsûn kible-nümâdur bize

G 284/4

Hristiyan güzelin mihraba benzeyen kaşlarının doğuya yönelmesi, onun Müslüman âşıklara; âşıkların da ona meyletmesi açısından kiblenümâdan bahsedilir:

Ebruvân-ı büt-i tersâya mı ikbâl eyler

Şarka mâ'il görünür kible-nümâ mihrâbı

G 345/3

3. Ev Saatleri

Büyükleri duvar, küçükleri masa saati olarak kullanılan ev saatlerinin pek çok çeşidi vardır (Acar 2011: 400). Başlangıçta bir yerden bir yere kolayca taşınamayacak derecede büyük ve nadir ürünler olan bu saatler, 1550'den başlayarak daha çok kullanılmaya başlanmış, Osmanlı'da ise 16. yüzyıldan itibaren kullanıldığı görülmüştür. Bunlar genel olarak çalar saat olup bazılarında alarm düzeneği de vardır (Tekeli 1966: 12). Şiirlerde, saatin çalışıp çalışmaması, çalar ve alarmlı saat, derviş, mürit, âşik ve müslümanların durumunu ifade etmede kullanılmıştır.

3.1. Saatin İşlerliği - Düzgün Çalışan ve Bozuk Saat

Kelime ve söz gruplarını çok anlamlı şekilde kullanarak bunları orijinal hayallerle sunan Bosnalı Sâbit'in, saatle ilgili beyitlerinde de aynı anlayış hakimdir. Saatin türü konusunda bir belirti olmadığı için ev saatleri başlığı



altında değerlendirmeyi tercih ettiğimiz örneklerin ilkinde, bir mürşidin yönlendirmesiyle vatanından ayrılan ve çeşitli keramet şekilleri gösteren derviş gibi, çalışır hâle getirilen, düzgün çalışan bir saatin de akrep ve yelkovanı yer değiştirir, vatanından ayrılır ve sonrasında kusursuzca işlevini sürdürür:

Pây-ı himmetle sefer-ber-vatan eylerse n'ola
İtmiş esbâb-ı kerâmâtı müretteb sâ'at

G 31/3

Bozuk saatin akrep ve yelkovanı ise, telaşla sağa sola koşan henüz olgunluğa erişememiş müride benzetilir. Değirmeni döndüren eşek nasıl ki yerinde sayarsa, bozuk saatin ibreleri de daima bir yerde durup orada kalır veya aynı yerde sağa sola sallanır:

Sâlik-i nâkîsa benzer ki tek ü pûda iken
Har-ı tâhûn gibi bir yirde turur heb sâ'at

G 31/4

3.2. Çan Çan Sesli Çalar Saat

Osmanlı'da 16. yüzyıldan itibaren kullanılmaya başlayan çalar saatlerde, genellikle saat başlarında, saat kaç gösteriyorsa o sayıda çan sesi çıkaran bir düzenek bulunur. Kimilerinde bu düzenek daha da geliştirilmiş ve horoz ötmesi, arslan kükremesi, trampet çalması, askerlerin ya da dalgaların üzerinden gemilerin geçmesi gibi çeşitli görsel ve işitsel gösteriler sergilenmiştir. Kimilerinde bu düzenek daha da öne çıkarılarak saat guguklu saate dönüştürülmüştür. Her saat başı çalan saatlere "çalgılı" veya "rehâvili" saat adı verilir (Acar 2011: 400, 416). Sâbit, her saat başı çalıp pek çok müslümana acı veren kilise çanlarını kastetmekle birlikte, geçen zamanı iyi değerlendirmek için Müslümanları uyarmasıyla masa, konsol, duvar saati vb. çeşitleri olan ev saatlerinde yer alan çanlı çalar tertibata işaret eder:

Dâr-ı islâmda sâ'at başına itmededür
Çan çalup nice müselmânı mu'azzeb sâ'at

G 31/5

3.3. Alarmlı/Münebbihli Saat

Eskiden, çiçeklik ve konsol saati gibi türleri olan masa saatlerinin kimilerinde, istenilen saatte uyandırılmak veya uyarılmak amacıyla konulmuş ek bir çalma düzeneği bulunur, bu saatlere münebbih (uyarıcı) veya münebbihli saat denilirdi (Acar 2011: 416). Beyitte alarmlı saat, kavuşma zamanı geldiğinde gaflet uykusunda olan âşığı her gece çalıp ikaz eder:

Dem-i vuslatda münebbih olup îkâz eyler
Hâb-ı gafletde olan âşığı her şeb sâ'at

G 31/2



4. Cep Saati

Zembereğin kullanılmasından sonra saatleri küçültüp taşınabilir hâle getirmek mümkün olmuş ve bu sayede cep saatleri tarih sahnesine çıkmıştır (Acar 2011: 400). Pek çok çeşidi mevcuttur. Sâbit Dîvânî'ndan basma cep saati ve koyun saati örneklerine rastlanmaktadır.

4.1. Basma Cep Saati

Sâbit'in söz varlığının önemli bir kısmını argo oluşturur. Şiirlerinde saatle ilgili argo kelime ve deyimlere de rastlamak mümkündür. Argoda *değirmen*, saat veya cep saati (Aktunç 1998: 86); *yel değirmeni*, büyük saat, kuleli saat, meydan saati demektir (Aktunç 1998: 307). Sâbit şu beytinde bir yandan zamandan, talihinden şikayet edip yaşlandığını ima ederken, arka planda saatinin eskidiğini söyler. "Âsiyâb-ı rûzgâr" ve "bastırmak" ifadeleri, saatinin basma bir cep saati olduğunu gösterir. Basma, saat kapağını açmak için kullanılan cep saati terimlerindedir. Öyle ki eskiden, saatlerde ön ve arka kapakları açmak için tırnakla basmak gerekir, aşamalı basma mekanizması ile ilk basmada ön kapak, ikinci basmada arka kapak açılmış (Aksoyak 2016: 37).

Sâbitâ pek köhnedür bu âsiyâb-ı rûzgâr

Heb bizi bir gün döşer hâke berâber basdırur

G 98/7

4.2. Koyun Saati

Fransızların, Nurenberg yumurtası; Osmanlıların, koyun saati adını verdiği cep saatlerinin ön örneği olan saatler, 16. yüzyılda zembereğin kullanılmasından sonra ortaya çıkmıştır (Milli Saraylar Saat Koleksiyonu 1997: 8). Bu saatler, cep saatinin daha büyüğü olup koyunda, koyun cebinde (Koçu 1971: 36), şal kuşak içinde veya uzun gümüş zincirleri boyuna dolanarak düşme ihtimalinde zarar görmemesi için bir mahfaza ve kılıf içinde taşınırlar. Osmanlı halkı servetlerine, yaşlarına, cüsselerine göre altın, gümüş, savatlı, köstekli, kordonlu, kimi neredeyse bir kaplumbağa yavrusu kadar büyük ve tombul, kimi küçük ve yassı bir koyun saati kullanmıştır. Avrupa'dan getirilen ve toplum nezdinde sahibine prestij kazandıran bu saatlerin pek çok çeşidi mevcuttur. Koyun saatlerinin kimilerinde pusula da bulunur. Bunların bir kısmı takvimli saatlerdir ki "aylı günlü" olarak anılırlar (Acar 2011: 403). Dîvân'da, kadranında tarihle ilgili göstergeleri bulunan aylı günlü saatlerle ilgili iki örneğe rastlanmaktadır. Bu türde saatle şafak vakti ve yeni bir ayın başlangıcı betimlenir:

Meh-i mihâk değül aylı günlü sâ'atdur

Kenâr-ı şehre zuhûr itdi gurre itme hayâl

G 239/3

Muvakkit-ı feleğün aylı günlü sâ'atıdur

Kenâr-ı şehri zuhûr itdi mâh olup tebdîl

K 3/6

Bosnalı Sâbit'in şiirlerinde en çok yer verdiği saat çeşidi koyun saatidir. Tespitlerimize göre Defterdar Halil Paşa'dan saat istediği sekiz beyitlik bir kaside, üç beyitlik saate teşekkür şiiri, yedi beyitlik bir lugaz, bir kıt'a ve on beyitte koyun saati söz konusu edilir. Bunlardan ilki, Bosna kadısıyken Halil Paşa'dan saat ricasına yazdığı



kasidesidir. Kasidede, Halil Paşa'ya uzun ömür, sağlık ve afiyet diledikten sonra, isteğini arz etmek için izin ister (Karacan 1991: 240, 241). Sonrasında, karanlık ve sıkıntılı bir mahkemenin içinde kaldığını, gece ve gündüzü birbirinden ayırmak için bir alet, yani saat istediğini söyler. Mahkeme, dünya ve gönül bağlamlarında kullanılır. Öyle ki Sâbit, Bosna kadılığı görevindeyken çektiği sıkıntıları Sadrazam Kalaylı Ahmed Paşa'ya sunduğu kasidesinde dile getirmiştir.³

Kalduk derûn-ı mahkeme-i teng ü tîrede
Leyl ü nehârı seçmeğe bir âlet isterüz

K 24/5

Kasidesinin altıncı beytinde, saat isteğini açıkça ifade ettiği gibi saatin niteliği hakkında da bilgi verir:

İmsâk-ı derdimüz de var ammâ futûr için
Vakt-i gurûbı bilmeğe bir sâ'at isterüz

K 24/6

“Zayıf/ümitsiz olmak için veya iftar için derdimizin imsâkı da var, ama Güneş'in battığı saati bilmek amacıyla bir saat isteriz.” şeklinde nesre çevirebileceğimiz beyitte vakt-i gurûbı terkîbi, gurûbî veya ezânî saat olarak da bilinen alaturka saat bağlamında kullanılır. Alaturka saat, güneşin battığı ânı, yeni günün başlangıcı kabul eder. Güneşin battığı anda saat tam 12'dir ve aynı anda sıfırdan yeni gün başlar. Gün süresi mevsimden mevsime farklılık gösterdiği için her gün ayar edilmesi gerekir (Acar 2011: 418; Gürbüz 2011: 123). Sâbit sonraki beytinde, istediği saatin alaturka düzende çalışan bir koyun saati olduğunu ortaya koyar:

Tiryâk-ı lutf-ı hâssiyetin⁴ hûb bilmesek
Akreble koynumuzda niçün ülfet isterüz

K 24/7

“Eğer onun/Halil Paşa'nın iyiliğinin güçlü/etkili panzehirini güzel bilmesek, neden koynumuzdaki akreple yakınlık kuralım?” anlamındaki beyitte akrep kelimesi, kuyruğundaki zehirli iğnesiyle canlıları sokan hayvan, saatin kısa ibresi, Akrep burcu anlamında cinaslı olarak ve akrebin “en yakın” anlamını çağrıştıracak şekilde kullanılır. Tiryâk, yılan ve akrep sokmasında vücuda giren zehirlerin etkisini yok eden panzehirdir. Ay, Akrep burcundayken bilimle uğraşmak, yazı yazmak, büyük kişileri görmek iyiye yorulurken, sefere çıkmak uğursuzluk sayılmıştır (And 2008: 343). Akrebin tüm anlamları bütünlük ve belirli bir ilişki içinde kullanılır. Halil Paşa'nın yakınında olduğu sürece düşmanlarından (akreb) ona zarar gelemeyeceği, aksi durumda hâmisinin rakiplerini bertaraf edeceği düşüncesindedir. Nitekim akrebin zehri, panzehirin olduğu yerde tesir göstermez. Sâbit'in istediği saat ise, tek ibreli, yalnızca saatleri gösteren “akreb koyun saati” olmalıdır (Özdemir 1993: 111). Kasidenin makta beytinde, Allah'tan af diler ve âhirette yardımını ister. Ancak bu dileklerin arkasında saat ile ilgili temennileri de yatar:

³ “Virdiler Bosnada mansıb diyü bir câ-yı azâb/Göriccek hâtıra vâdî-i cehennem geldi” (K 30/26). Bkz. Turgut Karacan (1991a). Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay., s. 245.

⁴Dîvân'ın tenkitli metninde “Tiryâk-ı lutfi hâssiyetin” şeklinde çevrilen ifade, “tiryâk-ı lutf-ı hâssiyetin” olarak düzeltilmiştir.



Mevlâ hatâsız eyleye matlûbumuz budur

Evtâddan husûlî için himmet isterüz

K 24/8

“Mevlâ hatâsız eyleye” ifadesi, “Allah affetsin, Allah Halil Paşa’ya zeval vermesin, Halil Paşa mazur görsün” anlamlarında; “Halil Paşa kusursuz (bir saat) ihsan etsin” bağlamındadır. Nitekim evtâd, ağaçtan veya demirden kazıklar, direkler demektir (Devellioğlu 2007: 242). Bir saat terimi olan direk, balans yayının sabit durmasına yarayan bir parçadır. Beyitte direk, Sırat köprüsü bağlamında kullanılır. Sâbit, bir yandan Sırat köprüsünden geçebilmek için Allah’a dua ederken, diğer yandan direği kırılmamış olup çalışan, kusursuz bir saat istemektedir. İsteği kabul gören Sâbit, teşekkür mahiyetinde üç beyitlik bir şiir kaleme alır ve Halil Paşa’ya dua eder:

Rûze-dâr-ı gama sultânımdan

Hisse-i hân-ı inâyet geldi

Vakt-i iftârda şimden sonra

Şekkimüz kalmadı sâ’at geldi

Zât-ı Paşaya du’â eyliyelüm

Sâbitâ vakt-i icâbet geldi

K 25

Dîvân’da yer alan, kaside dışındaki nazım şekilleriyle yazılmış koyun saati ile ilgili şiirlerden yola çıkıldığında ise, onun farklı bir yönüyle karşılaşılmaktadır. Yedi beyitten oluşan bir lugazda, iki kişinin gayri ahlâkî ilişkisi ile akrep ve yelkovanı bulunan gümüş koyun saatinin nitelikleri belirtilir. İki şuh, gece gündüz değiş tokuş yapmak, bu iki şuhun kavuşması, ak/gümüş, parlak, soyulmuş yumurta, birinin diğerini yüz üstü devirerek ardından diğerinin aynı durumda olması, birinin altta iken diğerinin üstte bulunması ve tam aksi durum, sonunda bu mücadelenin bitmesi, bu ilginin bir kıyamet alameti olmasından bahsedilen argo ifadelerle örülür. Lugazda, iki kişinin ahlak dışı cinsel münasebet süreci ile gümüş mahfazalı bir koyun saatinin akrep ve yelkovanının işleyişi, onların bir rakam üzerinde kesişmesi ele alınır:

Nedür ol iki şûh-ı mihr-efrûz

Değiş oynarlar arada şeb ü rûz

Rişte-i vuslata virüp peyvend

Biri birine olmuş ikisi bend

İkisinün de dünbesi berrak

Kûh-ı billûr gibi gâyet ak



Göremezsın birinde mûdan eser
Bir soyulmuş yumurtaya benzer

Yüzi üzre refikini devirür
Akıdur sonra kendüsi çevirür

Alt iken çevrilür de üst gelür
Ahz ü i'tâ varur dürüst gelür

Halkda böyle bey'at itdi zuhûr
Geldi eşrât-ı sâ'at itdi zuhûr

Lugaz 4

Akrep/kejdüm, mukarreb, akrep gibi koynına sokulmak, akrep saat, zembereğin yılan gibi koyunda halkalanması (sevgilinin saçları), akrebin yüreğinin tıp tıp diye atması, koynuna almak, zembereği boşanmak (zembereği kurulmaz duruma gelmek ve uzun uzun, sesli gülmek), sevgilinin koynuna girmek için bir koyun saati almak, sînesin açmak, şûh, rakkâs, ağırlık/sıklet, gibi terim ve ifadelerle, koyun saati-âşık-sevgili üçlüsünün ilgisi ise, aşağıda yer verilen örneklerde söz konusu edilmektedir:

Olmış ol pâdişeh-i hüsne mukarreb sâ'at
N'ola ger akreb ile olsa mulakkab sâ'at
G 31/1

Sokılur koynına kejdüm gibi yârün Sâbit
Görinürse ne aceb çeşmüme akreb sâ'at
G 31/6

Koynına girmek için ol kuzunun
Bir koyun sâ'ati alsam bârî

Eylemez fevt rakîb-i akreb
Bir dakîka o kamer ruhsârı
Kt 11/1

Koynında halkalanmasa ef'î-i zenberek
Tıb tıb ider miydi yüreği böyle akrebün
G 225/7



Alınca koynına ol mâh-pâre sâ'atini
Boşandı zembereği oldı şevkden rakkâs

G 170/3

Âşıkın koynına girmezdi o şûh-ı rakkâs
N'işlesün sıkleti var sâ'ati dellâldedür

G 97/3

Sâ'atün geldi dimekdür âşık-ı dil-hasteye
Sînesin açup nezâketle o sâ'at gösteriş

G 162/3

Çözerken tüğmesin bu gice yârün sâ'ate bakdum
Sabâh olmuş ağarmış ortalık munhal olup kevkeb

G 19/3

Nümâyân herkesün koynında bir sâ'at kıyâmetdür
Bu sâ'at çokluğu hengâme-i eşrât-ı sâ'atdür

B 73

Sâbit son örnekte, “Herkesin koynunda, bir saat görünmesi kıyamettir. Saat çokluğu, saat işaretlerinin veya kıyâmet alametlerinin hengamesidir.” der. Sevgilinin, herkesin koynunda bir saat geçirmesi, herkesin koynunda bir koyun saati bulunması, Sâbit'in saat çokluğunu bir kıyâmet alameti olarak görmesi ve şiirlerinde koyun saatine bu derece fazla yer vermesinin gizemini Reşad Ekrem Koçu açıklar:

“Yaşlı, dul, zengin ve erkek canlısı İstanbul yosmaları yalın ayaklı ve yarım pabuçlu fakat kaşı gözü yerinde, eli ayağı düzgün ve bıçkın meşrep ayak takımından delikanlıları oynaş olarak elde etmek için onlara bir elmas gül yüzük, gümüş yahut altın bir koyun saati bağışlar ve mutlaka bir kat da çuha esvap kestirir, yaptırırlardı. Yüzük, saat ve çuha esvap, bu üç şey o yollara sapmış olanlar arasında âdeta bir gelenek olmuştu ki meddahlar ağız ile anlatılan eski aşk ve muhabbet hikâyelerinde daima gösterilir.” (Koçu 1969: 83)

Dîvân'da çuha hediye etme örneğine de rastlamak mümkündür. “Çukayla oldı rakibe kenârlar mev'ûd/ Şu yâdigâr mîdur ol ferâce-i ma'hûd (G 64/1)” beytinde şair, “Rakibe çukayla kenarlar vadedildi. O sözü geçen ferace yahut kötü kadının/yosmanın hediye ettiği ferace şu değil midir?” diyerek kaba sofunun üzerindeki çuka giysinin bu kadınlar tarafından hediye edildiği konusunda ona sataşır. Kenar, sofunun bilgisiz, tecrübesiz ve değersiz (Aktunç 1998: 180) olması manası yanında, ma'hûd ile birlikte kenar dilberi anlamı kazanır. Bir yosma tarafından koyun saati hediye edilmesi hususu, Diyarbakırlı Osman Nûrî Paşa Dîvânı'nda da tevriyeli olarak ele alınmıştır.⁵

Araştırmalarımıza göre, yosma kelimesiyle yalnızca düşkün kadınlar değil, paşaların kızları, dul eşleri ile ulemâ eş ve kızları da kastedilir. İlgi gösterilen genç erkekler ise, Yeniçeri Ocağı'na bağlı olan acemioğlanlar,

⁵ “Elim koynuna sokdum istedimdi bir basma sâ'at/Utandı sonra verdi minekârî yosma bir sâ'at” (G 32/1-45a). Gülay Durmaz (2012). “Zamana Yolculuk: Dîvân Şiirinde Saat ve Saat Çeşitleri”, Turkish Studies. 7(2) Spring. s.397.



acemioğlanlardan seçilen tulumbacılar, sonrasında tulumbacılık sevdasıyla ocağa yazılan çoğu ayaktakımından olmak üzere aralarında zengin, soylu ailelerden gelenler de bulunan güzel gençler ve kabadayılardır (Koçu 2004: 386; Koçu 1981b: 119). Bu konu ile ilgili, meddah hikayeleri ve tarihî hadiseler arasında aktarılmış örnekler oldukça fazladır (Koçu 1981a: 44, 174, 192, 193, 194, 202, 208, 215, 240, 241, 254, 256, 300, 305, 358, 411, 436; Koçu 2004: 81, 82, 440; Koçu 2002: 13; Koçu 2003: 41, 142, 186).

Tulumbacıardan Kayıkçı Laz Daniyal'a yaşlıca bir dul hanım gönül verir, onunla birlikte olur ve evlenmek ister. Daniyal teklifi reddeder, fakat arada sırada yanına gidip hediye ve altınını alabileceğini söyler. Bu tarz bir ilişki o tabakadan gençler arasında güzellikleriyle övündükleri, değerlerini artırmada etkili olan bir şey kabul edilir. R. Ekrem Koçu'nun bilgilerinden yararlandığı Üsküdarlı Vâsıf Hoca bu hadise üzerine bir destan yazar. Daniyal adına söylenen bölümlerde saat ve çuha hediye etme şu şekilde şiirleştirilir:

Al fesle al kuşak ak donla gömlek
Hoş ammâ ayaklar yalın civelek
Hani altın saat bir gümüş köstek
Altın saatle köstek!

Hani çuha potur, çuha câmedan
Dallı güllü işlemesi sırmadan
Soyunamam utanırım aynadan
Aman aman aynadan! (Koçu 1981a: 227, 228)

Nakledildiğine göre, bu hanımlardan biri, Yusuf Şah adlı tulumbacı gencine göz koymuş, her ne kadar onu elde etmeye çalışmışsa da başarılı olamamış. Bir gün çarşıdan arabayla geçerken Yusuf Şah hanıma: *"Hanımım, yüzüme baktın, işmarını aldım ama ergenlik hakkı bir altın saat ile elmas yüzük isterim."* demiş (Koçu 1981a: 361). Tulumbacı Hopalı Çakır Mustafa ile ilgili yazılan bir manzume ise şöyledir:

Bıçkınlığın şânından
Çeker kendini naza
Her dâvetde bir tuhfe
Gider kayıkçı Laz'a

Boğça boğça çamaşır
Çevre çorab kundura
Yüzük saat kordondan
Tut da sırma uçkura (Koçu 1981a: 312)



SONUÇ

Saatın zaman bildiren anlamları, kum saati, bozuk ve düzgün çalışan saat, çan çan sesli çalar saat, alarmlı saat, usturlab, kıblenüma, yıldız ve gezegenlerin hareketlerinden uğurlu gün saptamayı ifade eden eşref saat ile basma cep saati örneklerine yer verilen Bosnalı Sâbit'in eserlerinde, Halil Paşa'dan saat istediği bir kasidesi, saate teşekkür şiiri, argo ve müstehcen ifadelerle örülü yedi beyitlik bir lugaz ile on beyitte koyun saatine yer verilir. Zaman ölçer olarak kullanılan aletlerin, âşık, sevgili, derviş, mürit, cimri, cömert kişiler ve Müslümanların görünüşleri, yaşam tarzları ve karakter yapılarını, şafak vakti ve yeni ayın başlangıcını tasvir etmede kullanıldığı görülmüştür. Şiirlerde en çok bahsi geçen saat türü olan koyun saati ise, beyitlere üç farklı şekilde yansımıştır. İlki, Sâbit'in Halil Paşa'dan bir caize mahiyetinde koyun saati istemesi; ikincisi, koyun saati ve terimlerinin, iki kişinin ahlak dışı münasebetinde benzetme unsuru olarak kullanılması; üçüncü olarak ise, koyun saatinin genç, yakışıklı erkekler ile zengin kadınlar arasında bir araç işlevi görmesidir.

Örneklerde, vakt-i gurûbı, akrep/kejdüm, zemberek, rakkas, sıklet/ağırılık, mînâ, evtâd/direk, halk/halka, kâse, kum, rîk, şîşe, âsiyâb/dolâb, devrân, çarh/çark, çan, basma, zerrîn, ak/gümüş, lisân/dil gibi terim ve koynuna girmek, zembereği boşanmak deyimleriyle saatin niteliği belirtilmiştir. Sâbit'in bunları sıra dışı hayallerle sunması yanında onu farklı kılan unsur, koyun saatinin realite ile bağlantısıdır. Nitekim örneklerde koyun saatinin yoğunluk kazanması, sevgili ve koyun saatinin, cinas ve tevriye sanatları, türlü söz oyunlarına başvurularak bir arada kullanılması, bu beyitlere argo ifadelerin de eşlik etmesi bizi bu saat çeşidiyle ilgili bir araştırmaya sevk etmiş, yalnızca saat örneğinden yola çıkarak değil, şiirlerinde sosyal hayat ile ilgili pek çok hususa yer verdiği için realist bir şair olarak değerlendirebileceğimiz Sâbit'in, zamanın kadranından devrin görüntüsünü yansıttığı sonucuna ulaştırmıştır.

Reşad Ekrem Koçu'nun eserlerinde yosmaların hediye ettiği saat, yüzük ve çuha giysinin, bu kadınlarla erkeklerin bir araya gelmelerini sağlayan birer vasıta olarak görüldüğü, yosma kelimesiyle kastedilenin ise paşaların ve ulemâ sınıfından kişilerin dul eş ve kızlarıyla farklı statülerde bulunan zengin kadınlar olduğu tespit edilmiştir. Kaynaklarda, onların acemioğlan, yeniçeri, tulumbacı ve külhanbeylerine rağbeti, onlar için sadece saat hediye etmekle kalmayıp servetlerini ortaya koydukları, kimi zaman onlarla evlenmeyi arzu ettikleri kaydedilmiştir.

Sabit'in şiirlerinde bu konuyu işlemesi, onun sosyal çevresinden ilham aldığını, hayallerini genellikle onlar üzerine inşâ ettiğini göstermekle birlikte, bu konudaki argo ve müstehcen ifadelerin varlığı onun ahlâkî olarak düşük bir karaktere sahip olduğu düşüncesini uyandırabilir. Ancak koyun saatinin gayri ahlâkî boyutunu aksettiren, bu malzemeyi eleştiri gayesiyle kullanmış olabileceği göz ardı edilmemelidir.



KAYNAKÇA

- Acar, Şinasi M. (2011). *Osmanlı'da Günlük Yaşam Nesneleri*. İstanbul: YEM Yay.
- Aksoyak, İ. Hakkı (2016). "Şerh Kitapları George Prior'u Tanır mı?". *14. yy.'dan 19. yy.'a Anadolu ve Rumeli'de Yazılmış Türkçe Edebî Metinler Üzerine Söylenmemiş Sözler*. Ankara: Grafiker Yay.
- Aktunç, Hulki (1998). *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- And, Metin (2008). *Minyatürlerle Osmanlı-İslam Mitologyası*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Bir, Atilla- Kaçar, Mustafa (2008). "Sâat". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 35. İstanbul: TDV Yay. 322-325.
- Devellioğlu, Ferit (2007). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Durmaz, Gülay (2012). "Zamana Yolculuk: Dîvân Şiirinde Saat ve Saat Çeşitleri". *Turkish Studies*. 7(2) Spring: 385-400.
- Evlîya Çelebi (2011). *Evlîya Çelebi Seyahatnâmesi*. hzl. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Robert Dankoff, Zekeriya Kurşun, İbrahim Sezgin. C. I. İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Gürbüz, Şule (2011). *Saat Kitabı*. İstanbul: Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay.
- Karacan, Turgut (1990a). *Sabit-Hâce Fesâd ve Söz Ebesi*. Sivas: Dilek Basımevi.
- Karacan, Turgut (1990b). *Sabit-Edhem ü Hümâ*. Sivas: Dilek Basımevi.
- Karacan, Turgut (1990c). *Sabit-Amrû' Leys*. Sivas: Dilek Basımevi.
- Karacan, Turgut (1990d). "Bosnalı Sâbit'in Berbernâmesi". *Çevren*. S:76: 37-44.
- Karacan, Turgut (1991a). *Bosnalı Alaeddin Sâbit Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yay.
- Karacan, Turgut (1991b). *Sâbit-Zafer-nâme*. Sivas: Önder Matbaacılık.
- Koçu, Reşad Ekrem (1969). *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*. İstanbul: Sümerbank Kültür Yay.
- Koçu, Reşad Ekrem (1971). *Tarihimizde Garip Vakalar*. İstanbul: Varlık Yayınevi.
- Koçu, Reşad Ekrem (1981a). *İstanbul Tulumbacıları*. İstanbul: Ana Yayınevi.
- Koçu, Reşad Ekrem (1981b). *Haydut Aşkları*. İstanbul: Ana Yayınevi.
- Koçu, Reşad Ekrem (2002). *Aşk Yolunda İstanbul'da Neler Olmuş*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Koçu, Reşad Ekrem (2003). *Binbirdirek Batakhanesi Cevahirli Hanımsultan*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Koçu, Reşad Ekrem (2004). *Yeniçeriler*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- Kurz, Otto (2005). *Sultan İçin Bir Saat- Yakınoğlu'da Avrupa Saat ve Saatçileri*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Milli Saraylar Saat Koleksiyonu* (1997). İstanbul: TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay.



Onay, Ahmet Talat (1992). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. hzl. Cemal Kurnaz. Ankara: TDV Yay.

Özdemir, Kemal (1993). *Osmanlı'dan Günümüze Saatler*. İstanbul: TYT Bank Yay.

Şener, H. İbrahim (1995). "Eşref-i Sâat". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: TDV Yay. 476-477.

Tekeli, Sevim (1966). *16'ıncı Asırda Osmanlılarda Saat ve Takiyüddin'in "Mekanik Saat Konstrüksiyonuna Dair En Parlak Yıldızlar" Adlı Eseri*. Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Yay.

Tuğlacı, Pars (1972). *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*. C. V. İstanbul: Pars Yay.



EK-1:



Resim 1. Nurenberg Yumurtası



Resim 2. Koyun Saati ve Kösteği



Resim 3. Koyun Saati
(Köstek ve anahtarı ile)



Resim 4. Kuşak Saati (Koyun Saati)



Resim 5. Cep Saati



Resim 6. Usturlab



Resim 7. Kiblenüma ve
Güneş Saati



Resim 8. Çalar Masa
Saati



Resim 9. Kum Saati